

קביעת רגע המוות

המוות – הפסקת החיים באופן בלתי הפיך, הוא חלק בלתי נפרד מסדר חיינו. לקביעתו יש השלכה על מרחב תחומים בחיי האדם ובסדר ההלכה. קביעת זמנו נחוצה לשאלת הפסקת הטיפול בו [ניתוק ממכשירים] ואפילו הזנתו, לחובת הקבורה ואיסור בל תלין ולאפשרות של הנצלת האיברים.

המוות מבחינה ביולוגית הוא תהליך. תאים ואיברים שונים מפסיקים לתפקד בזמנים שונים, בהתאם לרגישותם היחסית להיעדר חמצן וכו'. קביעת רגע מסוים לפני המוות הביולוגי הסופי בתהליך הזה כמוות - נתון לשקולים חוץ עובדתיים [רפואיים - ביולוגיים]. לפי המוסכם כיום כמעט בכל העולם, אין המוות נקבע לאחר הופעת סימני עכול בשר, אלא בשלב מוקדם יותר. מטרתנו לברר מהם הסימנים המוגדרים והמוסכמים מצד ההלכה, לקביעת רגע המוות. אולם לפני העיון המרכזי אי אפשר שלא להעלות גיון זוטא המערער על דברי הפתיחה. האם אכן ברור לכל שהמת מוגדר מת גם לפני עיכול הבשר?

נידה סט ב

עד שימוק הבשר – למהשתא הוי מת ולאי:

משנה: הזב והזבה והנדה והיולדת והמצורע שמתו מטמאין במשא עד שימוק הבשר...
 גמרא: מאי טעמא? אמר רב גזרה שמה יתעלפה. תנא משום ר' אליעזר אמרו עד שיבקע כריסו.
 עובד כוכבים שמת – לע"ג למחיים הרי הוא כזב לכל דבריו ולטמא זבאן מסמא משמת טהור מלטמא זבאן מסמא כלמפרש בגמרא הואיל וטומאת זיבה שעליו מחיים אינה אלא מדברי סופרים:
 מאי טעמא – גזר רבנן זבא זבא וזבה לטמא אף לאחר מיתה זבאן מסמא:
 גזרה שמה יתעלפה – פאשמיי"ר ודומה למת ואי אמרת זב מת לא מטמא זבא חי אחי נמי לטהורי כי האי:

מהי הגדרת רגע המוות לפי סוגיה זו? חשבו היטב גם לאחר עיון בדברי רש"י.

פרשנות תומכת בקו הקיצוני הזה אפשרי [אולי] למצוא במסכת שמחות:

פרק ח הלכה א

יצאין לבית הקברות ופוקדין על המתים עד ג' ימים ואין חוששין מפני דרכי האמורי. ומעשה שפקדו אחד וחיה עשרים וחמשה שנים ואחר כך מת.

פרשן המסכת [נחלת יעקב] כותב: ופוקדין על המתים כלומר שרואין אחריו דלמא חי הוא עדין.

פרשנויות אלו קשורות לפולמוס גדול שהתקיים בעולם ההלכה לפני 250 שנים. החשש מפני אי זיהוי נכון של המות הוליד תוצאות מוזרות [כמו להותיר לקבור פעמון – כדי שאם יתעורר יוכל לצלצל...]. ואחת מהן היא חוק שהטיל הדוכס ממקלנבורג הקובע שנפטר יקבר רק שלושה ימים אחרי ש'נקבע מותו'.

[הפקודה מובאת בלשונה המקורית בנספח בסוף – האותיות עבריות – אך ביידיש – לקוח מתוך בכורי העיתים ח"ג, תקפ"ג (1724), עמ' 212]. גם הקהילות היהודיות נשמעו לחוק זה וחלק מחכמיהן אף השתמשו במקורות דלעיל לאישור תקנת הדוכס כתואמת את המסורת היהודית. הבעיה היא שחוק זה עומד בסתירה לאיסור הלנת המת ההלכתי. ר' משה סופר סגר את הגולל על הפרשנות ועל הנוהג להשהות את הקבורה בתשובה הלכתית שלו [שנכתבה 60 שנה אחרי התקנה]. תשובה חשובה זו, שנראה חלקים ממנה בהמשך, מבטלים את הערך של המקורות הנ"ל לסוגיית קביעת רגע המוות:

שו"ת חתם סופר חלק ב (יו"ד) סימן שלח

שלוש וכל טוב שימו לב: שמו של השואל ושם עירו מושמטים. לשאלה יש הקשרים פוליטיים שעדיף שלא לה"ה הרב לסבך את המעורבים. היום אנו יודעים שהשואל היה המהר"ץ חיו"ת רבה של זלקווה. המאה"ג החרוץ המופלג זית רענן יפה פרי תואר קרא שמו כבוד מו"ה פלוני נ"י אב"ד ור"מ דק"ק פלוני.

יקרתו הגיעני ונפשו היקרה בשאלתו נידון עיר א' שהרופא כהן ומנימוסי המדינה שאין המתים נקברים עד אחר שבדקו הרופא ומעיד עליו שנתיאש אחר נפלו אם מותר לכהן לכנס אפילו ליגע לבדוק כנ"ל וחפץ מעלתו להתיר ובנה יסודו על ב' דברים (א') אם הדור שלפנינו התירו הלנת מתים שהוא בעשה ול"ת [לא תעשה] והתירו משום סכנת נפשות ה"ה [הוא הדין] יש להתיר כאן (ב') נתלה בשו"ת בית יעקב שפלפל אם להתיר לכהן ליכנס לחולה גוסס.

הנה בקראי דברים אלו יוצאים מפה גברא דכוותיה עמדתי מרעיד ונבהל מאד מי הוא זה ואיזהו שהתיר בדור שלפנינו הלנת מתים ולהתיר עפ"י חכמי ישראל לא שמעתי ולא ראיתי והנה פר"מ [פאר רום מעלתו] נתלה באילן גדול בתשו' יעב"ץ ח"ב ודמיונו וזכרונו כוזב לו כי לא נמצא שם כן אך בספרי המאספים ובס' בכורי עתים נמצא אגרות משנת תקל"ב שהחכם רמ"ד* טען להתיר איסורן של חכמי ישראל באמרו כי רופאי זמנינו

אמרו שאין נודע גבול המגביל בין חיים למות וא"א [אי אפשר] אלא בעיכול הבשר והביא ראיתו ממתניתין סוף מסכת נדה הזב והזבה והנדה וכו' מטמאין עד שיתעכל הבשר וכן פסק הרמב"ם ועוד מריש פרק ח' דמסכתת

שמחות שמבקרים על המתים עד ג' ימים ופ"א [פעם אחת] חי אחד אחרי כן כ"ה שנים והוליד בנים וא"כ [אם כן] ק"ז [קל וחומר] ומה משום כבודו של מת מלינים להביא לו ארון ותכריכים כש"כ [כל שכן] מפני פקוח נפשו וכן מאז חפרו בכוכין והיה אפשר לדפוק על קברו אבל בזמנינו שקוברין בארץ ממש על כרחך להלינו אלו דבריו והאי חילוק בין קברים לכוכין הזכיר הפרישה ב"ד [יורה דעה] ס' שצ"ד ובש"ד [שפתי כהן] שם סק"ב.

אך הגאון מו"ה [מורנו ורבנו הרב] יעב"ץ מחה ליה אמוחא מאה עוכלי בעוכלא [=ביטל את ראיותיו באופן מוחלט] ולא נשא לו פנים וגם אגרות מהרב המ"ץ דשווארין יע"ש [יעויין שם] כי היטב דיבר הרב ההוא ומעתה לא ידעתי מאן ספון מאן חשוב להתיר וכמדומה לי הואיל במדינת קיסר יר"ה [ירוש הודו] הורגלו להלין מטעם המלך וגדוליו נשכח הדבר עד שחשבוהו לדין תורה...

אבל כל שאחר שמוטל כאבן דומם... אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת ולא ילינו אותו והמטמא לו אם הוא כהן לוקה אחר ההתראה ומ"מ [מכל מקום] בש"ס נדה ס"ב ע"ב אמרינן גזרה שמא יתעלפו דבר פשוט הוא וממקומו הוא מוכרע.. האמת יורה דרכו כי כמה שעות או אפילו יום ויומים קודם החלט מיתתו עפ"י בקיאי המבינים סיבת מיתתו כמו אנשי החברא המתעסקים עם מתים בזמנינו... אבל לכל ההמונים אין הפרש בין צורתו ושכבו קודם יציאת הנשמה ובין כמה שעות אח"כ [אחר כך] עד התחלת סוף עיכול וא"כ [אם כן] משעת עילוף ההוא עד סיום עיכול שהוא לפעמים יום ויומים אין שום היכר להמונים אעפ"י [אף על פי] שבינו לבינו הבינו המבינים שיצאה נשמתו...

וע"ד [ועל דברי] הברייתא דמס' שמחות רפ"ח דתניא התם יוצאים לבית הקברות ופוקדים על המתים עד ג' ימים ואין בו משום דרכי האמורי מעשה שפקדו אחד וחי כ"ה שנים וכו' ורצה הדרישה לומר שזה היה בזמן שקברו בכוכין ומהר"י יעב"ץ דחה זה שהרי מבואר ברמב"ם פ"ה [פרק ה'] מהלכות אבל הנ"ל שגם בכוכין היה משליכים עליו עפר וא"כ [אם כן] צלע"ג [צריך לעיון גדול] מה יועיל לפקוד על הקבר הלא המתעלף ומניחים אותו בכך ועפר על גביו וגם אם אח"ז [אחרי זה] תשוב רוחו אליו מעילוף הראשון הלא ימות בקברו אם אין אדם עומד שם עוסק עמו ברפואת וכדומה והיה לנו לתקן שיעמדו שומרים ג' ימים שם וכשירגישו בקבר שום נדנד ותנועה יבוא לסיועתו אבל עתה שהניחוהו בבית הקברות מה יועיל לבקרו פעם ביום וצע"ג [צריך עיון גדול] אבל האמת יורה דרכו כי זהו מקרה בעלמא ממקרים הרחוקים אחד לאלף שנים שיקום אחרי נפלו וביטול

תוכנית רפואנים

כסלו תשע"א

נשימתו וימסור לבקיאים ואפילו מיעוטה דמיעוטה לא הוי כמו חוני המעגל שישן שבעים שנה ועיין אגרת בקורת מעשים ומקרים נפלאים חוץ להיקש הטבעי ואינו נכנס בגדר חוששין למיעוטה בפ"ג = בפקוח נפש = אך זאת לדעת כי ההלנה והדפיקה על המתים הוא ממעשי האמורי כאשר רמז מהר"י יעב"ץ באגרותיו להחכם רמ"ד והרי הם קוברים מתייהם בבית תפלתם וכבר גילה סודם הרמב"ן בדרוש בסרקוסטה לפני המלך ושם אמר שגם הקשקוש בזוג למתים הוא ממעשה אוב וידעוני יע"ש [יעוין שם] והנהיגו ישראל ג"כ [גם כן] לבקר על המתים והיה ראוי לאסור ממעשי האמורי ואמר שאין בזה מדרכי האמורי כיון שכבר נמצא פ"א [פעם אחת] שמצא קרובו חי ועזרהו עד שחי כ"ה שנים והוליד ה' בנים א"כ [אם כן] המבקר מתו אין לתלות במעשה אמוריין כחך בלי טעם כי יש לתלות שרוצה לחוש אולי יחיה קרובו אעפ"י [אף על פי] שהוא רחוק ומוקצה מן הדעת כמו מסמך מן הצלוב וכדומה כיון שיש לתלות בדבר מה שוב איננו חק אמורים.

האמת שכל דיון זה הינו בשוליים שכן הסוגיה המרכזית שממנה פינה ויתד גם למחלוקת הגדולה בנושא, היא זו:

יומא פרק ח משנה ז

מי שִׁנְפְּלָה עָלָיו מִפְּלֵת, סָפֵק הוּא שֵׁם סָפֵק אֵינּוּ שָׁם, סָפֵק חַי סָפֵק מֵת, סָפֵק נִכְרִי סָפֵק יִשְׂרָאֵל, מִפְּקָחִין עָלָיו אֶת הַגָּל. מְצִאוּהוּ חַי, מִפְּקָחִין עָלָיו. וְאִם מֵת, וְנִיחֹוהוּ:

יומא פה

רס"י

תנו רבנן עד היכן הוא בודק עד חוטמו ויש אומרים עד לבו בדק ומצא עליונים מתים לא יאמר כבר מתו התחתונים מעשה היה ומצאו עליונים מתים ותחתונים חיים נימא הני תנאי כי הני תנאי דתניא מהיכן הולד נוצר מראשו שנאמר ממעי אמי אתה גוזי ואומר גזי נזרך והשליכי אבא שאול אומר מטיבורו ומשלח שרשיו אילך ואילך אפילו תימא אבא שאול עד כאן לא קא אמר אבא שאול התם אלא לענין יצירה דכל מידי ממציעתיה מיתצר אבל לענין פקוח נפש אפילו אבא שאול מודי דעיקר חיותא באפיה הוא דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו אמר רב פפא מחלוקת ממטה למעלה אבל ממעלה למטה כיון דבדק ליה עד חוטמו שוב אינו צריך דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו

עד היכן הוא בודק – אם דומה למת שאינו מזיז איבריו, עד היכן הוא מפקח לדעת האמת עד חוטמו ואם אין חיות בחוטמו, שאינו מוליא רוח דלוי מת, ויניחוהו:

הכי גרסינן אמר רב פפא מחלוקת מלמטה למעלה – מחלוקת דהגך תנאי, דמר אמר עד לבו, ומר אמר עד חוטמו, מלמטה למעלה שמואלו דרך מנגלותיו תחלה, ובודק והולך כלפי ראשו, דמר אמר בלבו יך להבחין, אם יש בו חיות, שנסמתו דופקת קס, ומר אמר עד חוטמו דזימנין דאין חיות ניכר בלבו, וניכר בחוטמו:

רמב"ם פירוש המשנה

(ז) מי שנפלה עליו מפולת ספק הוא שם ספק כו' – מפקחין, פירוש שחופרין ומחפשין אותו וכשמגיע לחוטמו ולא נמצא בו נשמה, אז אסור לו לחפור יותר, לפי שבודאי הוא מת...

מה פשר המחלוקת בין התנאים ביחס לקביעת ודאות המוות? שימו לב לתלות שבין שתי קבוצות התנאים. שימו לב גם לנוסחה הבאה שמקורה בירושלמי ומצאה משכנה אצל רוב הראשונים גם בבלי:

סוגית הירושלמי מובאת בהרחבה אל מעבר לצורך שלנו בשל העיקרון המפורסם שהיא מעוררת:

ירושלמי יומא פרק ח הלכה ה

תוכנית רפואנים

כסלו תשע"א

רבי זעירא רבי חייה בשם רבי יוחנן מביי שכולו עכו"ם [עובדי כוכבים ומזלות] וישראל אחד דר בתוכו ונפלו בו מפולת מפקחין עליו בשביל ישראל של שם. עד איכן? תרין אמורין: חד אמר עד חוטמו וחורנה אמר עד טיבורו. מאן דאמר עד חוטמו בהוא דהוה קיים. ומאן דאמר עד טיבורו בהוא דהוה רבון [רכון].
תני: הזריז משובח והנשאל מגונה והשואל הרי זה שופך דמים.
תני: כל דבר שהוא של סכנה אין אומר יעשו דברים בעכו"ם ובקטנים אלא אפילו בגדולים בישראל.

שימו לב לנימוק של מ"ד [מאן דאמר] עד אפו. מה ההגיון של מ"ד [מאן דאמר] עד טיבורו? נחלקים פרשני הירושלמי בכך:

קרבן העדה	פני משה
בהוא דהוה קיים: בדבר שהוא קיום האדם. שנאמר כל אשר נשמת רוח חיים באפיו. בהוא דהוה רבון: בדבר שנתגדל בו מטובו נוצר ומשלה שוקצו אינך ואילך.	עד חוטמו וכו': כלומר ולא פליגי. למ"ד עד חוטמו מייכי בהוא דהוה קיים כלומר שחזק וקשה הוא ונגש בדליקת חוטמו אם יש בו איזה חיות. ומ"ד עד טיבורו שהוא דהוה רבין כלומר כך כשממשמשין בו ואינו נגש בחטמו ובדקין אורו עד טיבורו שאפשר שעוד ירגישו בו חיות.

מה ההבדל בין הפרשנים? מה טיב הבדיקה אליה מכוון הפני משה? פרופ' שטיינברג כותב במאמר שלו את הדברים הבאים:

קביעת רגע המות עמ' 246

התנא הסובר שבודקים בטבור לפי גירסת הירושלמי וראשונים, אף הוא אינו אלא סימן להיעדר נשימה, היינו להיעדר תנועות סרעפתיות הנראות בטבור. התנא שסובר שבודקים בלב, לפי גירסת רש"י אף הוא סבור, שהסימן העקרוני לקביעת המוות הוא היעדר נשימה, אלא שלפי דעתו המקום הטוב ביותר לבדוק את הנשימה הוא הלב. דבר זה מבוסס על מה שהיה ידוע בעולם הקדמון, שהלב מקבל ישירות אויר מקנה הנשימה והריאות והוא מזרים את האויר דרך העורקים אל המוח... כך שבעצם הלב וכלי הדם נחשבו חלק מהותי ממערכת הנשימה.

להלכה פוסק השו"ע כדברי מ"ד [מאן דאמר] עד חוטמו:

שולחן ערוך אורח חיים סימן שכט סעיף ד

אפילו מצאוהו מרוצץ, שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה, מפקחין ובודקים עד חוטמו; אם לא הרגישו בחוטמו חיות, אז ודאי מת לא שנא פגעו בראשו תחלה לא שנא פגעו ברגליו תחלה.

מיצוי מסקנה זו למדדים הקרובים לזמנינו מצאנו בדבר הפוסקים הבאים:

שו"ת חתם סופר חלק ב (יו"ד) סימן שלח ד"ה ונחזי אנן

ונחזי אנן [נתבונן אנו בכוחות עצמנו] – הנה בלי ספק כשאמרה התורה כי יהיה באיש חטא משפט מות והומת וכו' לא תלין וכו' כי קבור תקברנו והעובר על זה בשום מת – [כשלא קובר אותו] עובר על עשה ול"ת [לא תעשה], על כרחנו אז נמסר לנו שיעור מיתה. אולי היה אז מסורת מבעלי טבעיים הראשונים אעפ"י [אף על פי] שנשכח מרופאי זמנינו ועליהם סמכו חז"ל בהרבה ענינים מעניני התורה... או אם לא היה להם מסורת מהטבעיים ע"כ [על כן] קבל מרע"ה [=משה רבינו עליו השלום] השיעור מהל"מ =מהלכה למשה מסיני= או שסמכו עצמן אקרא כל אשר רוח חיים באפו דהכל תלוי בנשימת האף וכמבואר ביומא פ"ה ע"א ופסקו רמב"ם וטוש"ע [טור שולחן ערוך].

וכך גם מוסיף משנה תוקף הרב פיינשטיין:

שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ג סימן קלב

הנה בדבר ידיעת מיתת האדם מפורש בגמ' יומא דף פ"ה ע"א בנפל מפולת על האדם שמפקחין את הגל אפילו בשבת ובודקין עד חוטמו, ואיפסק כן ברמב"ם פ"ב [פרק ב' מן הלכות] שבת הי"ט [הלכה י"ט] ובש"ע [שולחן ערוך] או"ח [אורח חיים] סימן שכ"ט סעיף ד' שאם לא הרגישו שום חיות הוא בדין מת שהוא בבדיקת הנשימה, שאף אם הנשימה קלה מאד נמי הוא בדין חי שרואין זה ע"י [על ידי] נוצה וע"י חתיכת נייר דקה שמשמין אצל החוטם אם לא מתנדנד הוא בחזקת מת, אבל צריך שיבדקו בזה איזה פעמים כדבארתי באגרות משה ח"ב [חלק ב'] דיו"ד [דיוור דעה] סימן קע"ד ענף ב'

יש מן הצורך להעיר שעמדתו המדויקת של הרב פיינשטיין היא נושא לפגישה עצמאית. נכתבו כ- 5 מאמרים על כך, מכתבים ודיונים בכתב ובעל פה וסתירות בין דברים שבכתב לשבעל פה ובין החתן לבן ולתלמיד והכחשת עדויות וכו' – ועוד חזון למועד.

נשוב לענייננו: אם כן מה נותר בספק? ראשית, יש לשאול – כשאמרנו שהחיות תלויה בנשימה והפסקתה קובעת שהאדם מת – האם זה סימן או סיבה? האם אכן החיות מצויה בנשימת פיו [או אפן] של האדם, או במנגנון המופקד על הנשימה? יש מקורות מהם משתמע כפרשנות הראשונה:

אבן עזרא בראשית פרק ב פסוק ז

וטעם באפיו שבהם יחיה האדם, כי הם יוציאו האויר החם מחום הלב, ויביאו אויר אחר. וטעם לנפש חיה שהלך מיד החיות, ולא כתינוקים:

מלבי"ם בראשית ב ז

ושם נשמה נגזר מפעל נשם. שמורה על הוצאת הנשימה לחוץ. כמ"ש [כמו שכתוב] אשום ואשאף יחד. שאשם מציין הוצאת הנשימה לחוץ, ואשאף מציין הכנסת הנשימה לפנים. וכ"מ [וכל מין] שאומר נשמה סתם נוכל לפרשה על הוצאת הנשימה של האדם....

אולם בוודאי שיש מקום לקבוע אחרת והדבר פותח בפנינו את המחלוקת הגדולה. המקור הראשוני החשוב היא התשובה הבאה. הנידון הוא תרנגלת שנשחטה ולא נמצא לה לב. השאלה האם תחשב טריפה – שכן היא חסרה איבר חיוני, או שהיות ואי אפשר לחיות ללא לב כנראה שהיה לב ואבד. אגב כך, בבקשו להדגיש את עוצמת חיוניות הלב מגלגל בעל התשובה את הדיון לנושא שלנו:

שו"ת חכם צבי סימן עז

...ממנה ראה לדברינו כי רש"י ז"ל דייק וכתב וז"ל [וזה לשוננו] דמר אמר בלבו יש להבחין אם יש בו חיות שנשמתו דופקת שם ומר אמר עד חוטמו דזמנין דאין חיות ניכר בלבו וניכר בחוטמו הרי הסכים רש"י ז"ל לדברינו שהנשמה משכנה בלב אלא דלפעמים אף שהנשמה עדיין תוך הלב אין הדפיקה ניכרת בלבו ר"ל [רוצה לומר] מבחוץ על החזה מחמת רוב חולשה והלב הוא חבוי תחת החזה ואין הדפיקה נראית מבחוץ ע"ג [על גבין] החזה כיון שהדפיקה חלושה היא מבפנים אבל הנשימה היוצאה מן הלב דרך הריאה היא ניכרת כל עוד שהלב חי ודבר ברור מאוד שאין נשימה אלא כשיש חיות בלב שממנו ולצורכו היא הנשימה וכ"כ [כן כתב] הראב"ע [הרב אברהם אבן עזרא] על פסוק ויפח באפיו נשמת חיים וז"ל [וזה לשוננו] וטעם באפיו שבהם יחיה האדם כי הם יוציאו האויר החם מחום הלב ויביאו אחר הרי מבואר שטעם היות ענין החיים תלוי בנשימת החוטם הוא משום שדרך החוטם יוצא האויר החם מן הלב וכנס בו אויר קר לקרר הלב ואם אין לב אין נשימה והכוזרי במאמר שני סימן כ"ו כתב וז"ל [וזה לשוננו] והנפש לא תתקשר כי אם ברוח חם טבעי א"א [אי אפשר] לו בלתי

מקום שיקשר כהקשר הלהב בראש הפתילה דמיון הפתילה היא הלב והלב צריך אל משך דם וכו' וכן נצטרך הלב אל הריאה והגרונן והאף והקרום והמיתר המניע למיתר החזה לעבודת הנשימה להשוות מזג הלב באויר ובעשן היוצא והמפרש בעל קול יהודא כתב וז"ל [וזה לשונו] אמנם להיות עיקר מעשה תקפו בלב תלה מקום הקשרו בו כי אמנם הוא המחיה את כלם והוא התחילה וסבה לכל הפעולות הנעשות בגוף האדם כו' כי ממנו לכלן תוצאות חיים ע"י הרוח היוצא ומתפשט ממנו לכל חלקי הגוף ובלעדיו לא ירים כח מן הכחות את ידו ואת רגלו ועוד האריך ע"ש [עיינין שם] ובדברי סימון כ"ה בפירושו של הכוזרי לספר יצירה כתב וז"ל [וזה לשונו] ולא יזכר הלב מפני שהוא המלך ולא הקרום והריאה מפני שהם שמיים מיוחדים לו [ר"ל] [רוצה לומר] ללב) וכ"כ [כן כתב] בספר שער השמים שתועלת הנשימה לקרר הלב ושרפא גדול מן הראשונים היה בודק אותו מזג הלב בנשימה ועוד האריך בספר שבילי אמונה וכתב עוד ולא יוכל הלב לסבול בשום פנים העדר משיכת האויר כי אם ינוח כרגע ממשוך האויר ההוא יגוע מפני חומו א"כ [אם כן] הכרח הוא שיתקרר וכו' וכל אלו דברים מוסכמים ומוחשים בלי חולק בעולם:

וגם רבינו סעדיה גאון אשר היה חכם גדול ומופלג בתורה ובחכמה בימי הגאונים הראשונים ז"ל [זה לשונו] במאמר ו' בדברו על הנשימה כתב כי היא להרויח לחום הטבעי אשר הנפש שוכנת בו בלב כאשר נופחין להרחיק העשן הרע מן האש ויגיעת בשר היא להעתיק כל הנמצא כתוב מזה בספרי החכמים ראשונים והאחרונים ומדברי כולם נלמד שהנשימה היא צורך הלב ואם אין לב אין נשימה כמו שאם אין אש אין נופח אלא שפעולתו החזקה נרגשת לנו בחוטם...

מה ניתן להשיב על תשובה זו?

יש מי שראה בתשובה זו עוגן לקריטריון החילופי [או הנוסף] לקביעת רגע המוות – 'דופק הלב':

שו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן כה

...ובזה נברר מה שישנם שטועים לחשוב שבדיקת החוטם מראה על הפסקת פעולת המוח, ורוצים לקבוע עי"כ [על ידי כך] שהחיות תלוי במוח, וכמו"כ [וכמו כן] כפי הנשמע נוטים באמת לכך כמה מרופאי זמנינו לקבוע בכזאת שעיקר החיות תלוי במוח, ובאמת הוא טעות גמור, וזה נגד מה שקבעו לנו חז"ל, וכמה חללים מפילה קביעה כזאת, שכמוה כפי מה שקוראים היום מות – קליני, דכידוע פעולת המוח נפסקת הרבה קודם לפני פסיקת פעולת הלב, ובהרבה מקרים עולה בידי הרופאים להחזיר פעולת הלב ועם זה חיות הגוף אבל אינה עולה בידם להחזיר פעולת המוח, והאדם יכול עוד לחיות במצב זה הרבה זמן, וא"כ [אם כן] אם נלך אחרי הפסקת פעולת המוח ויקבעו עפ"י [על פי זה] מות האדם, וישתמשו בלבו וכדומה, יצא שממש הורגים נפשות, וזהו הדברים מה שעושים כהיום הזה כמה מהרופאים בעולם כדי לעשות להם שם בהשתלת – ללבבות, ויש להרעיש על זה עולמות ולהכריז על כאלה כרוצחי בני אדם. ולאמיתו של דבר בדיקת החוטם אינם מראה על הפסקת פעולת המוח כי אם על הפסקת פעולת הלב. וכטעות הנ"ל לחשוב שבדיקת החוטם מראה על הפסקת פעולת המוח מצינו שכבר טעה השואל בשו"ת חכם צבי סימן ע"ה, שהבאתיו בספרי שם, ורצה להוכיח מההיא דיומא דאיתא דבודק עד חוטמו, דמבואר מזה דאפשר לחיות בלא לב דעיקר חיותא היא נשמת רוח באפיו. והגאון חכם צבי משיב לו ע"ז [על זה] בתוקף, דהראיה הזאת היא דחוויה מעיקרא ומבוארת הביטול, ואדרבא ממנו ראייה שהכל תלוי בלב, כי רש"י ז"ל דייק וכתב וז"ל [וזה לשונו] דמר אמר בלב יש להבחין אם יש בו חיות שנשמתו דופקת שם ומר אמר עד חוטמו דזימנין דאין חיות ניכר בלבו וניכר בחוטמו, הרי הסכים רש"י ז"ל שהנשמה משכנה בלב אלא דלפעמים אף שהנשמה עדיין תוך הלב אין הדפיקה ניכרת בלבו, ר"ל [רוצה לומר] מבחוץ על החזה, כיון שהדפיקה חלושה היא מבפנים, אבל הנשימה היוצאה מן הלב דרך הריאה היא ניכרת כל

עוד שהלב חי, ודבר זה ברור מאד שאין נשימה אלא כשיש חיות בלב שממנו ולצרכו היא הנשימה וכו' ודרך החוטם יוצא האויר החם מן הלב ונכנס בו אויר קר לקרר הלב, ואם אין לב אין נשימה, יעו"ש [יעוין שם] מה שמאריך בזה בהוכחות...

בשנת תשמ"ז קבלה מועצת הרבנות הראשית הכרעה במחלוקת ובספקות אלו ופרסמה את ההחלטה הבאה:

השתלות הלב - החלטת הרבנות הראשית

בי"ה, ירושלים השלמה ת"ו, א בחשון תשמ"ז

מועצת הרה"ר [הרבנות הראשית] בישיבתה היום א' דר"ח מרחשון תשמ"ז אישרה פה אחד את המלצות ועדת ההשתלות כדלקמן:

1. הרבנות הראשית לישראל נתבקשה על ידי משרד הבריאות לקבוע את עמדת ההלכה ביחס להשתלות לב בישראל. לשם כך מינתה הרה"ר ועדה משותפת של רבנים ורופאים, אשר למדה בעיון את ההבטים הרפואיים וההלכתיים הנוגעים לשאלה. הועדה נעזרה ביעוץ וחוות דעת של גדולי הרופאים בתחום זה בבתי החולים הדסה ושערי צדק בירושלים.

2. בתחילת עידן השתלות הלב (לפני 17 שנה) נפסק ע"י הגאון הרב משה פינשטיין זצ"ל והרה"ר [הרב הראשי לישראל הגר"מ] אונטרמן זצ"ל לאסור השתלת לב מדין רציחה כפולה של התורם והמושתל כאחד.

ב-10 השנים האחרונות חל שינוי יסודי בנתונים העובדתיים והרפואיים הנוגעים להשתלות לב כדלקמן:

א. הצלחת הניתוח אצל המושתל מגיעה לכ-80% של "חיי עולם" (הוותרות בחיים לפחות שנה לאחר ההשתלה), וכ-70% נשארים בחיים חמש שנים.

ב. ניתן כיום לקבוע באופן אמין ובטוח שהפסקת הנשימה של הנפטר היא סופית ובלתי ניתנת לחזרה.

ג. הובאו לפנינו עדויות שאף הגר"מ פינשטיין זצ"ל התיר בזמן האחרון ביצוע השתלת לב בארה"ב, וכן ידוע לנו על רבנים גדולים המיעצים לחולי לב לעבור השתלת לב.

3. מאחר והשאלה נוגעת לפיקוח נפש ממש, חובה עלינו להכריע בהלכה זו באופן ברור בבחינת יקוב הדין את ההר.

4. בהסתמך על יסודות הגמ' ביומא (פה) ופסק החת"ס חיו"ד סי' שלח, נקבע המות על פי ההלכה בהפסקת הנשימה (וראה שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ח"ג סי' קלב). לכן יש לוודא שהנשימה פסקה לחלוטין באופן שלא תחזור עוד. זאת ניתן לקבוע ע"י הוכחת הרס המוח כולו, כולל גזע המוח שהוא הוא המפעיל את הנשימה העצמית באדם.

5. המקובל בעולם הרפואה שקביעה כני"ל (בסעיף 4) דורשת 5 תנאים:

א. ידיעה ברורה של סיבת הפגיעה.

ב. הפסקה מוחלטת של הנשימה הטבעית.

ג. הוכחות קליניות מפורטות שאכן גזע המוח הרוס.

ד. הוכחות אובייקטיביות על הרס גזע המוח באמצעות בדיקות מדעיות, כגון BAER.

ה. הוכחה שהפסקת הנשימה המוחלטת ואי פעילות גזע המוח נשארים בעינם למשך 12 שעות לפחות, תוך כדי טיפול מלא ומקובל.

6. לאחר שעיינו בהצעה לקביעת המוות כפי שהוצעה על ידי רופאי ביה"ח הדסה בירושלים בתאריך ח' בתמוז מ"ה [תשמ"ה] והוגשה לרה"ר בתאריך ה' בתשרי תשמ"ז, אנו מוצאים אותה כיכולה להיות מקובלת על פי ההלכה אם תתווסף לה בדיקה אובייקטיבית מדעית (BAER) של גזע המוח.

7. לאור האמור, הרבנות הראשית לישראל מוכנה להתיר השתלת לב (מנפגעי תאונה) במרכז הרפואי הדסה בירושלים בתנאים הבאים:

א. קיום כל התנאים לקביעת מותו של התורם כפי שאמור למעלה.

ב. שיתוף נציג הרבנות הראשית לישראל כחבר מלא בצוות הקובע את מותו של התורם. נציג זה ימונה על ידי משרד הבריאות מתוך רשימה שתוגש למשרד הבריאות ע"י הרה"ר, פעם בשנה.

ג. תינתן מראש הסכמה בכתב של התורם או משפחתו למתן תרומת הלב.

תוכנית רפואנים

כסלו תשע"א

- ד. הקמת ועדת מעקב עליונה מטעם משרד הבריאות בשיתוף הרה"ר (REVIEW COMMITTEE) לבדיקת כל מקרי השתלות הלב בישראל.
- ה. משרד הבריאות יקבע בתקנות ארציות את כל הנהלים הנ"ל.
8. עד לקבלת התנאים המפורטים בסעיף 7 אין עדיין שום היתר לביצוע השתלות לב בישראל.
9. אם ינתן היתר עפ"י התנאים המפורטים בסעיף 7, אזי תוקם ועדת מעקב של הרבנות הראשית, שתפקידה לוודא מילוי מלא של תנאי ההיתר.

קביעת רגע המוות

המוות – הפסקת החיים באופן בלתי הפיך, הוא חלק בלתי נפרד מסדר חיינו. לקביעתו יש השלכה על מרחב תחומים בחיי האדם ובסדר ההלכה. קביעת זמנו נחוצה לשאלת הפסקת הטיפול בו [ניתוק ממכשירים] ואפילו הזנתו, לחובת הקבורה ואיסור בל תלין ולאפשרות של הנצלת האיברים.

המוות מבחינה ביולוגית הוא תהליך. תאים ואיברים שונים מפסיקים לתפקד בזמנים שונים, בהתאם לרגישותם היחסית להיעדר חמצן וכו'. קביעת רגע מסוים לפני המוות הביולוגי הסופי בתהליך הזה כמוות - נתון לשקולים חוץ עובדתיים [רפואיים - ביולוגיים]. לפי המוסכם כיום כמעט בכל העולם, אין המוות נקבע לאחר הופעת סימני עכול בשר, אלא בשלב מוקדם יותר. מטרתנו לברר מהם הסימנים המוגדרים והמוסכמים מצד ההלכה, לקביעת רגע המוות.

אולם לפני העיון המרכזי אי אפשר שלא להעלות גיון זוטא המערער על דברי הפתיחה. האם אכן ברור לכל שהמת מוגדר מת גם לפני עיכול הבשר?

נידה סט ב

עד שימוק הנשך – למהשתא הוי מת ולאי:

משנה: הזב והזבה והנדה והיולדת והמצורע שמתו מטמאין במשא עד שימוק הבשר...
 עובד כוכבים שמת – לע"ג למחיים הרי הוא כזב לכל דבריו ולטמא זבאן מסמא משמת טהור מלטמא זבאן מסמא כלמפרש בגמרא הואיל וטומאת זיבה שעליו מחיים אינה אלא מדברי סופרים:

גמרא: מאי טעמא? אמר רב גזרה שמה יתעלפה. תנא משום ר' אליעזר אמרו עד שיבקע כריסו.
 מאי טעמא – גזר רבנן זבז זבה לטמא אף לאחר מיתה זבאן מסמא: גזרה שמה יתעלפה – פאשמיי"ר ודומה למת ואי אמרת זב מת לא מטמא זבז חי אחי נמי לטהורי כי האי:

מהי הגדרת רגע המוות לפי סוגיה זו? חשבו היטב גם לאחר עיון בדברי רש"י.

פרשנות תומכת בקו הקיצוני הזה אפשרי [אולי] למצוא במסכת שמחות:

פרק ח הלכה א

יצאין לבית הקברות ופוקדין על המתים עד ג' ימים ואין חוששין מפני דרכי האמורי. ומעשה שפקדו אחד וחיה עשרים וחמשה שנים ואחר כך מת.

פרשן המסכת [נחלת יעקב] כותב: ופוקדין על המתים כלומר שרואין אחריו דלמא חי הוא עדין.

פרשנויות אלו קשורות לפולמוס גדול שהתקיים בעולם ההלכה לפני 250 שנים. החשש מפני אי זיהוי נכון של המות הוליד תוצאות מוזרות [כמו להותיר לקבור פעמון – כדי שאם יתעורר יוכל לצלצל...]. ואחת מהן היא חוק שהטיל הדוכס ממקלנבורג הקובע שנפטר יקבר רק שלושה ימים אחרי ש'נקבע מותו'.

[הפקודה מובאת בלשונה המקורית בנספח בסוף – האותיות עבריות – אך ביידיש – לקוח מתוך בכורי העיתים ח"ג, תקפ"ג (1724), עמ' 212]. גם הקהילות היהודיות נשמעו לחוק זה וחלק מחכמיהן אף השתמשו במקורות דלעיל לאישור תקנת הדוכס כתואמת את המסורת היהודית. הבעיה היא שחוק זה עומד בסתירה לאיסור הלנת המת ההלכתי. ר' משה סופר סגר את הגולל על הפרשנות ועל הנוהג להשהות את הקבורה בתשובה הלכתית שלו [שנכתבה 60 שנה אחרי התקנה]. תשובה חשובה זו, שנראה חלקים ממנה בהמשך, מבטלים את הערך של המקורות הנ"ל לסוגיית קביעת רגע המוות:

שו"ת חתם סופר חלק ב (יו"ד) סימן שלח

שלוש וכל טוב שימו לב: שמו של השואל ושם עירו מושמטים. לשאלה יש הקשרים פוליטיים שעדיף שלא לה"ה הרב לסבך את המעורבים. היום אנו יודעים שהשואל היה המהר"ץ חיו"ת רבה של זלקווה. המאה"ג החרוץ המופלג זית רענן יפה פרי תואר קרא שמו כבוד מו"ה פלוני נ"י אב"ד ור"מ דק"ק פלוני.

יקרתו הגיעני ונפשו היקרה בשאלתו נידון עיר א' שהרופא כהן ומנימוסי המדינה שאין המתים נקברים עד אחר שבדקו הרופא ומעיד עליו שנתיאש אחר נפלו אם מותר לכהן לכנס אפילו ליגע לבדוק כנ"ל וחפץ מעלתו להתיר ובנה יסודו על ב' דברים (א') אם הדור שלפנינו התירו הלנת מתים שהוא בעשה ול"ת [לא תעשה] והתירו משום סכנת נפשות ה"ה [הוא הדין] יש להתיר כאן (ב') נתלה בשו"ת בית יעקב שפלפל אם להתיר לכהן ליכנס לחולה גוסס.

הנה בקראי דברים אלו יוצאים מפה גברא דכוותיה עמדתי מרעיד ונבהל מאד מי הוא זה ואיזהו שהתיר בדור שלפנינו הלנת מתים ולהתיר עפ"י חכמי ישראל לא שמעתי ולא ראיתי והנה פר"מ [פאר רום מעלתו] נתלה באילן גדול בתשו' יעב"ץ ח"ב ודמיונו וזכרונו כוזב לו כי לא נמצא שם כן אך בספרי המאספים ובס' בכורי עתים נמצא אגרות משנת תקל"ב שהחכם רמ"ד* טען להתיר איסורן של חכמי ישראל באמרו כי רופאי זמנינו

אמרו שאין נודע גבול המגביל בין חיים למות וא"א [אי אפשר] אלא בעיכול הבשר והביא ראיתו ממתניתין סוף מסכת נדה הזב והזבה והנדה וכו' מטמאין עד שיתעכל הבשר וכן פסק הרמב"ם ועוד מריש פרק ח' דמסכתת

שמחות שמבקרים על המתים עד ג' ימים ופ"א [פעם אחת] חי אחד אחרי כן כ"ה שנים והוליד בנים וא"כ [אם כן] ק"ז [קל וחומר] ומה משום כבודו של מת מלינים להביא לו ארון ותכריכים כש"כ [כל שכן] מפני פקוח נפשו וכן מאז חפרו בכוכין והיה אפשר לדפוק על קברו אבל בזמנינו שקוברין בארץ ממש על כרחך להלינו אלו דבריו והאי חילוק בין קברים לכוכין הזכיר הפרישה ב"ד [יורה דעה] ס' שצ"ד ובש"ד [שפתי כהן] שם סק"ב.

אך הגאון מו"ה [מורנו ורבנו הרב] יעב"ץ מחה ליה אמוחא מאה עוכלי בעוכלא [=ביטל את ראיותיו באופן מוחלט] ולא נשא לו פנים וגם אגרות מהרב המ"ץ דשווארין יע"ש [יעויין שם] כי היטב דיבר הרב ההוא ומעתה לא ידעתי מאן ספון מאן חשוב להתיר וכמדומה לי הואיל במדינת קיסר יר"ה [ירוש הודו] הורגלו להלין מטעם המלך וגדוליו נשכח הדבר עד שחשבוהו לדין תורה...

אבל כל שאחר שמוטל כאבן דומם... אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת ולא ילינו אותו והמטמא לו אם הוא כהן לוקה אחר ההתראה ומ"מ [מכל מקום] בש"ס נדה ס"ב ע"ב אמרינן גזרה שמא יתעלפו דבר פשוט הוא וממקומו הוא מוכרע.. האמת יורה דרכו כי כמה שעות או אפילו יום ויומים קודם החלט מיתתו עפ"י בקיאי המבינים סיבת מיתתו כמו אנשי החברא המתעסקים עם מתים בזמנינו... אבל לכל ההמונים אין הפרש בין צורתו ושכבו קודם יציאת הנשמה ובין כמה שעות אח"כ [אחר כך] עד התחלת סוף עיכול וא"כ [אם כן] משעת עילוף ההוא עד סיום עיכול שהוא לפעמים יום ויומים אין שום היכר להמונים אעפ"י [אף על פי] שבינו לבינו הבינו המבינים שיצאה נשמתו...

וע"ד [ועל דברי] הברייתא דמס' שמחות רפ"ח דתניא התם יוצאים לבית הקברות ופוקדים על המתים עד ג' ימים ואין בו משום דרכי האמורי מעשה שפקדו אחד וחי כ"ה שנים וכו' ורצה הדרישה לומר שזה היה בזמן שקברו בכוכין ומהר"י יעב"ץ דחה זה שהרי מבואר ברמב"ם פ"ה [פרק ה'] מהלכות אבל הנ"ל שגם בכוכין היה משליכים עליו עפר וא"כ [אם כן] צלע"ג [צריך לעיון גדול] מה יועיל לפקוד על הקבר הלא המתעלף ומניחים אותו בכך ועפר על גביו וגם אם אח"ז [אחרי זה] תשוב רוחו אליו מעילוף הראשון הלא ימות בקברו אם אין אדם עומד שם עוסק עמו ברפואת וכדומה והיה לנו לתקן שיעמדו שומרים ג' ימים שם וכשירגישו בקבר שום נדנד ותנועה יבוא לסיועתו אבל עתה שהניחוהו בבית הקברות מה יועיל לבקרו פעם ביום וצע"ג [צריך עיון גדול] אבל האמת יורה דרכו כי זהו מקרה בעלמא ממקרים הרחוקים אחד לאלף שנים שיקום אחרי נפלו וביטול

תוכנית רפואנים

כסלו תשע"א

נשימתו וימסור לבקיאים ואפילו מיעוטה דמיעוטה לא הוי כמו חוני המעגל שישן שבעים שנה ועיין אגרת בקורת מעשים ומקרים נפלאים חוץ להיקש הטבעי ואינו נכנס בגדר חוששין למיעוטה בפ"ג = בפקוח נפש = אך זאת לדעת כי ההלנה והדפיקה על המתים הוא ממעשי האמורי כאשר רמז מהר"י יעב"ץ באגרותיו להחכם רמ"ד והרי הם קוברים מתייהם בבית תפלתם וכבר גילה סודם הרמב"ן בדרוש בסרקוסטה לפני המלך ושם אמר שגם הקשקוש בזוג למתים הוא ממעשה אוב וידעוני יע"ש [יעוין שם] והנהיגו ישראל ג"כ [גם כן] לבקר על המתים והיה ראוי לאסור ממעשי האמורי ואמר שאין בזה מדרכי האמורי כיון שכבר נמצא פ"א [פעם אחת] שמצא קרובו חי ועזרהו עד שחי כ"ה שנים והוליד ה' בנים א"כ [אם כן] המבקר מתו אין לתלות במעשה אמוריין כחך בלי טעם כי יש לתלות שרוצה לחוש אולי יחיה קרובו אעפ"י [אף על פי] שהוא רחוק ומוקצה מן הדעת כמו מסמך מן הצלוב וכדומה כיון שיש לתלות בדבר מה שוב איננו חק אמורים.

האמת שכל דיון זה הינו בשוליים שכן הסוגיה המרכזית שממנה פינה ויתד גם למחלוקת הגדולה בנושא, היא זו:

יומא פרק ח משנה ז

מי שִׁנְפָּלָה עָלָיו מִפְּלֵת, סָפֵק הוּא שֵׁם סָפֵק אֵינּוּ שָׁם, סָפֵק חַי סָפֵק מֵת, סָפֵק נִכְרִי סָפֵק יִשְׂרָאֵל, מִפְּקָחִין עָלָיו אֶת הַגָּל. מְצָאוּהוּ חַי, מִפְּקָחִין עָלָיו. וְאִם מֵת, וְנִיחֹוּהוּ:

יומא פה

רס"י

עד היכן הוא בודק עד חוטמו ויש אומרים עד לבו בדק ומצא עליונים מתים לא יאמר כבר מתו התחתונים מעשה היה ומצאו עליונים מתים ותחתונים חיים נימא הני תנאי כי הני תנאי דתניא מהיכן הולד נוצר מראשו שנאמר ממעי אמי אתה גוזי ואומר גזי נזרך והשליכי אבא שאול אומר מטיבורו ומשלח שרשיו אילך ואילך אפילו תימא אבא שאול עד כאן לא קא אמר אבא שאול התם אלא לענין יצירה דכל מידי ממציעתיה מיתצר אבל לענין פקוח נפש אפילו אבא שאול מודי דעיקר חיותא באפיה הוא דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו אמר רב פפא מחלוקת ממטה למעלה אבל ממעלה למטה כיון דבדק ליה עד חוטמו שוב אינו צריך דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו

על היכן הוא בודק – אם דומה למת שאינו מזיז איבריו, עד היכן הוא מפקח לדעת האמת עד חוטמו ואם אין חיות בחוטמו, שאינו מוליא רוח דלוי מת, ויניחוהו: הכי גרסינן אמר רב פפא מחלוקת מלמטה למעלה – מחלוקת דהגך תנאי, דמר אמר עד לבו, ומר אמר עד חוטמו, מלמטה למעלה שמואלו דרך מנגלותיו תחלה, ובודק והולך כלפי ראשו, דמר אמר בלבו יך להבחין, אם יך בו חיות, שנסמתו דופקת קס, ומר אמר עד חוטמו דזימנין דאין חיות ניכר בלבו, וניכר בחוטמו:

רמב"ם פירוש המשנה

(ז) מי שנפלה עליו מפולת ספק הוא שם ספק כו' – מפקחין, פירוש שחופרין ומחפשין אותו וכשמגיע לחוטמו ולא נמצא בו נשמה, אז אסור לו לחפור יותר, לפי שבודאי הוא מת...

מה פשר המחלוקת בין התנאים ביחס לקביעת ודאות המוות? שימו לב לתלות שבין שתי קבוצות התנאים. שימו לב גם לנוסחה הבאה שמקורה בירושלמי ומצאה משכנה אצל רוב הראשונים גם בבלי: סוגית הירושלמי מובאת בהרחבה אל מעבר לצורך שלנו בשל העיקרון המפורסם שהיא מעוררת:

ירושלמי יומא פרק ח הלכה ה

תוכנית רפואנים

כסלו תשע"א

רבי זעירא רבי חייה בשם רבי יוחנן מביי שכולו עכו"ם [עובדי כוכבים ומזלות] וישראל אחד דר בתוכו ונפלו בו מפולת מפקחין עליו בשביל ישראל של שם. עד איכן? תרין אמורין: חד אמר עד חוטמו וחורנה אמר עד טיבורו. מאן דאמר עד חוטמו בהוא דהוה קיים. ומאן דאמר עד טיבורו בהוא דהוה רבון [רכון].
תני: הזריז משובח והנשאל מגונה והשואל הרי זה שופך דמים.
תני: כל דבר שהוא של סכנה אין אומר יעשו דברים בעכו"ם ובקטנים אלא אפילו בגדולים בישראל.

שימו לב לנימוק של מ"ד [מאן דאמר] עד אפ. מה ההגיון של מ"ד [מאן דאמר] עד טיבורו? נחלקים פרשני הירושלמי בכך:

פני משה	קרבן העדה
עד חוטמו וכו': כלומר ולא פליגי. למ"ד עד חוטמו מייכי בהוא דהוה קיים כלומר שחזק וקשה הוא ונגש בצדיקת חוטמו אם יש בו איזה חיות. ומ"ד עד טיבורו שהוא דהוה רבין כלומר כך כשממשמשין בו ואינו נגש בחטומו ובדקין אותו עד טיבורו שאפשר שעוד ירגישו בו חיות.	בהוא דהוה קיים: בדבר שהוא קיום האדם. שנאמר כל אשר נשמת רוח חיים באפיו. בהוא דהוה רבון: בדבר שנתגדל בו מטובו ונא ומשלה שוקשו אינך ואילך.

מה ההבדל בין הפרשנים? מה טיב הבדיקה אליה מכוון הפני משה? פרופ' שטיינברג כותב במאמר שלו את הדברים הבאים:

קביעת רגע המות עמ' 246

התנא הסובר שבודקים בטבור לפי גירסת הירושלמי וראשונים, אף הוא אינו אלא סימן להיעדר נשימה, היינו להיעדר תנועות סרעפתיות הנראות בטבור. התנא שסובר שבודקים בלב, לפי גירסת רש"י אף הוא סבור, שהסימן העקרוני לקביעת המוות הוא היעדר נשימה, אלא שלפי דעתו המקום הטוב ביותר לבדוק את הנשימה הוא הלב. דבר זה מבוסס על מה שהיה ידוע בעולם הקדמון, שהלב מקבל ישירות אויר מקנה הנשימה והריאות והוא מזרים את האויר דרך העורקים אל המוח... כך שבעצם הלב וכלי הדם נחשבו חלק מהותי ממערכת הנשימה.

להלכה פוסק השו"ע כדברי מ"ד [מאן דאמר] עד חוטמו:

שולחן ערוך אורח חיים סימן שכט סעיף ד

אפילו מצאוהו מרוצץ, שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה, מפקחין ובודקים עד חוטמו; אם לא הרגישו בחוטמו חיות, אז ודאי מת לא שנא פגעו בראשו תחלה לא שנא פגעו ברגליו תחלה.

מיצוי מסקנה זו למדדים הקרובים לזמנינו מצאנו בדבר הפוסקים הבאים:

שו"ת חתם סופר חלק ב (יו"ד) סימן שלח ד"ה ונחזי אנן

ונחזי אנן [נתבונן אנו בכוחות עצמנו] – הנה בלי ספק כשאמרה התורה כי יהיה באיש חטא משפט מות והומת וכו' לא תלין וכו' כי קבור תקברנו והעובר על זה בשום מת – [כשלא קובר אותו] עובר על עשה ול"ת [לא תעשה], על כרחנו אז נמסר לנו שיעור מיתה. אולי היה אז מסורת מבעלי טבעיים הראשונים אעפ"י [אף על פי] שנשכח מרופאי זמנינו ועליהם סמכו חז"ל בהרבה ענינים מעניני התורה... או אם לא היה להם מסורת מהטבעיים ע"כ [על כן] קבל מרע"ה [=משה רבינו עליו השלום] השיעור מהל"מ =מהלכה למשה מסיני= או שסמכו עצמן אקרא כל אשר רוח חיים באפו דהכל תלוי בנשימת האף וכמבואר ביומא פ"ה ע"א ופסקו רמב"ם וטוש"ע [טור שולחן ערוך].

וכך גם מוסיף משנה תוקף הרב פיינשטיין:

שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ג סימן קלב

הנה בדבר ידיעת מיתת האדם מפורש בגמ' יומא דף פ"ה ע"א בנפל מפולת על האדם שמפקחין את הגל אפילו בשבת ובודקין עד חוטמו, ואיפסק כן ברמב"ם פ"ב [פרק ב' מן הלכות] שבת הי"ט [הלכה י"ט] ובש"ע [שולחן ערוך] או"ח [אורח חיים] סימן שכ"ט סעיף ד' שאם לא הרגישו שום חיות הוא בדין מת שהוא בבדיקת הנשימה, שאף אם הנשימה קלה מאד נמי הוא בדין חי שרואין זה ע"י [על ידי] נוצה וע"י חתיכת נייר דקה שמשמין אצל החוטם אם לא מתנדנד הוא בחזקת מת, אבל צריך שיבדקו בזה איזה פעמים כדבארתי באגרות משה ח"ב [חלק ב'] דיו"ד [דיוור דעה] סימן קע"ד ענף ב'

יש מן הצורך להעיר שעמדתו המדויקת של הרב פיינשטיין היא נושא לפגישה עצמאית. נכתבו כ- 5 מאמרים על כך, מכתבים ודיונים בכתב ובעל פה וסתירות בין דברים שבכתב לשבעל פה ובין החתן לבן ולתלמיד והכחשת עדויות וכו' – ועוד חזון למועד.

נשוב לענייננו: אם כן מה נותר בספק? ראשית, יש לשאול – כשאמרנו שהחיות תלויה בנשימה והפסקתה קובעת שהאדם מת – האם זה סימן או סיבה? האם אכן החיות מצויה בנשימת פיו [או אפן] של האדם, או במנגנון המופקד על הנשימה? יש מקורות מהם משתמע כפרשנות הראשונה:

אבן עזרא בראשית פרק ב פסוק ז

וטעם באפיו שבהם יחיה האדם, כי הם יוציאו האויר החם מחום הלב, ויביאו אויר אחר. וטעם לנפש חיה שהלך מיד החיות, ולא כתינוקים:

מלבי"ם בראשית ב ז

ושם נשמה נגזר מפעל נשם. שמורה על הוצאת הנשימה לחוץ. כמ"ש [כמו שכתוב] אשום ואשאף יחד. שאשם מציין הוצאת הנשימה לחוץ, ואשאף מציין הכנסת הנשימה לפנים. וכ"מ [וכל מין] שאומר נשמה סתם נוכל לפרשה על הוצאת הנשימה של האדם....

אולם בוודאי שיש מקום לקבוע אחרת והדבר פותח בפנינו את המחלוקת הגדולה. המקור הראשוני החשוב היא התשובה הבאה. הנידון הוא תרנגלת שנשחטה ולא נמצא לה לב. השאלה האם תחשב טריפה – שכן היא חסרה איבר חיוני, או שהיות ואי אפשר לחיות ללא לב כנראה שהיה לב ואבד. אגב כך, בבקשו להדגיש את עוצמת חיוניות הלב מגלגל בעל התשובה את הדיון לנושא שלנו:

שו"ת חכם צבי סימן עז

...ממנה ראה לדברינו כי רש"י ז"ל דייק וכתב וז"ל [וזה לשוננו] דמר אמר בלבו יש להבחין אם יש בו חיות שנשמתו דופקת שם ומר אמר עד חוטמו דזמנין דאין חיות ניכר בלבו וניכר בחוטמו הרי הסכים רש"י ז"ל לדברינו שהנשמה משכנה בלב אלא דלפעמים אף שהנשמה עדיין תוך הלב אין הדפיקה ניכרת בלבו ר"ל [רוצה לומר] מבחוץ על החזה מחמת רוב חולשה והלב הוא חבוי תחת החזה ואין הדפיקה נראית מבחוץ ע"ג [על גבין] החזה כיון שהדפיקה חלושה היא מבפנים אבל הנשימה היוצאה מן הלב דרך הריאה היא ניכרת כל עוד שהלב חי ודבר ברור מאוד שאין נשימה אלא כשיש חיות בלב שממנו ולצורכו היא הנשימה וכ"כ [כן כתב] הראב"ע [הרב אברהם אבן עזרא] על פסוק ויפח באפיו נשמת חיים וז"ל [וזה לשוננו] וטעם באפיו שבהם יחיה האדם כי הם יוציאו האויר החם מחום הלב ויביאו אחר הרי מבואר שטעם היות ענין החיים תלוי בנשימת החוטם הוא משום שדרך החוטם יוצא האויר החם מן הלב וכנס בו אויר קר לקרר הלב ואם אין לב אין נשימה והכוזרי במאמר שני סימן כ"י כתב וז"ל [וזה לשוננו] והנפש לא תתקשר כי אם ברוח חם טבעי א"א [אי אפשר] לו בלתי

מקום שיקשר כהקשר הלהב בראש הפתילה דמיון הפתילה היא הלב והלב צריך אל משך דם וכו' וכן נצטרך הלב אל הריאה והגרונן והאף והקרום והמיתר המניע למיתר החזה לעבודת הנשימה להשוות מזג הלב באויר ובעשן היוצא והמפרש בעל קול יהודא כתב וז"ל [וזו לשונן] אמנם להיות עיקר מעשה תקפו בלב תלה מקום הקשרו בו כי אמנם הוא המחיה את כלם והוא התחילה וסבה לכל הפעולות הנעשות בגוף האדם כו' כי ממנו לכלן תוצאות חיים ע"י הרוח היוצא ומתפשט ממנו לכל חלקי הגוף ובלעדיו לא ירים כח מן הכחות את ידו ואת רגלו ועוד האריך ע"ש [עיינן שם] ובדברי סימון כ"ה בפירושו של הכוזרי לספר יצירה כתב וז"ל [וזו לשונן] ולא יזכר הלב מפני שהוא המלך ולא הקרום והריאה מפני שהם שמיים מיוחדים לו [ר"ל] [רוצה לומר] ללב) וכ"כ [כן כתב] בספר שער השמים שתועלת הנשימה לקרר הלב ושרפא גדול מן הראשונים היה בודק אותו מזג הלב בנשימה ועוד האריך בספר שבילי אמונה וכתב עוד ולא יוכל הלב לסבול בשום פנים העדר משיכת האויר כי אם ינוח כרגע ממשוך האויר ההוא יגוע מפני חומו א"כ [אם כן] הכרח הוא שיתקרר וכו' וכל אלו דברים מוסכמים ומוחשים בלי חולק בעולם:

וגם רבינו סעדיה גאון אשר היה חכם גדול ומופלג בתורה ובחכמה בימי הגאונים הראשונים ז"ל [וזו לשונן] במאמר ו' בדברו על הנשימה כתב כי היא להרויח לחום הטבעי אשר הנפש שוכנת בו בלב כאשר נופחין להרחיק העשן הרע מן האש ויגיעת בשר היא להעתיק כל הנמצא כתוב מזה בספרי החכמים ראשונים והאחרונים ומדברי כולם נלמד שהנשימה היא צורך הלב ואם אין לב אין נשימה כמו שאם אין אש אין נופח אלא שפעולתו החזקה נרגשת לנו בחוטם...

מה ניתן להשיב על תשובה זו?

יש מי שראה בתשובה זו עוגן לקריטריון החילופי [או הנוסף] לקביעת רגע המוות – 'דופק הלב':

שו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן כה

...ובזה נברר מה שישנם שטועים לחשוב שבדיקת החוטם מראה על הפסקת פעולת המוח, ורוצים לקבוע עי"כ [על ידי כך] שהחיות תלוי במוח, וכמו"כ [וכמו כן] כפי הנשמע נוטים באמת לכך כמה מרופאי זמנינו לקבוע בכזאת שעיקר החיות תלוי במוח, ובאמת הוא טעות גמור, וזה נגד מה שקבעו לנו חז"ל, וכמה חללים מפילה קביעה כזאת, שכמוה כפי מה שקוראים היום מות – קליני, דכידוע פעולת המוח נפסקת הרבה קודם לפני פסיקת פעולת הלב, ובהרבה מקרים עולה בידי הרופאים להחזיר פעולת הלב ועם זה חיות הגוף אבל אינה עולה בידם להחזיר פעולת המוח, והאדם יכול עוד לחיות במצב זה הרבה זמן, וא"כ [אם כן] אם נלך אחרי הפסקת פעולת המוח ויקבעו עפ"י [על פי זה] מות האדם, וישתמשו בלבו וכדומה, יצא שממש הורגים נפשות, וזהו הדברים מה שעושים כהיום הזה כמה מהרופאים בעולם כדי לעשות להם שם בהשתלת – ללבבות, ויש להרעיש על זה עולמות ולהכריז על כאלה כרוצחי בני אדם. ולאמיתו של דבר בדיקת החוטם אינם מראה על הפסקת פעולת המוח כי אם על הפסקת פעולת הלב. וכטעות הנ"ל לחשוב שבדיקת החוטם מראה על הפסקת פעולת המוח מצינו שכבר טעה השואל בשו"ת חכם צבי סימן ע"ה, שהבאתיו בספרי שם, ורצה להוכיח מההיא דיומא דאיתא דבודק עד חוטמו, דמבואר מזה דאפשר לחיות בלא לב דעיקר חיותא היא נשמת רוח באפיו. והגאון חכם צבי משיב לו ע"ז [על זה] בתוקף, דהראיה הזאת היא דחוויה מעיקרא ומבוארת הביטול, ואדרבא ממנו ראייה שהכל תלוי בלב, כי רש"י ז"ל דייק וכתב וז"ל [וזו לשונן] דמר אמר בלב יש להבחין אם יש בו חיות שנשמתו דופקת שם ומר אמר עד חוטמו דזימנין דאין חיות ניכר בלבו וניכר בחוטמו, הרי הסכים רש"י ז"ל שהנשמה משכנה בלב אלא דלפעמים אף שהנשמה עדיין תוך הלב אין הדפיקה ניכרת בלבו, ר"ל [רוצה לומר] מבחוץ על החזה, כיון שהדפיקה חלושה היא מבפנים, אבל הנשימה היוצאה מן הלב דרך הריאה היא ניכרת כל

עוד שהלב חי, ודבר זה ברור מאד שאין נשימה אלא כשיש חיות בלב שממנו ולצרכו היא הנשימה וכו' ודרך החוטם יוצא האויר החם מן הלב ונכנס בו אויר קר לקרר הלב, ואם אין לב אין נשימה, יעו"ש [יעוין שם] מה שמאריך בזה בהוכחות...

בשנת תשמ"ז קבלה מועצת הרבנות הראשית הכרעה במחלוקת ובספקות אלו ופרסמה את ההחלטה הבאה:

השתלות הלב - החלטת הרבנות הראשית

בי"ה, ירושלים השלמה ת"ו, א בחשון תשמ"ז

מועצת הרה"ר [הרבנות הראשית] בישיבתה היום א' דר"ח מרחשון תשמ"ז אישרה פה אחד את המלצות ועדת ההשתלות כדלקמן:

1. הרבנות הראשית לישראל נתבקשה על ידי משרד הבריאות לקבוע את עמדת ההלכה ביחס להשתלות לב בישראל. לשם כך מינתה הרה"ר ועדה משותפת של רבנים ורופאים, אשר למדה בעיון את ההבטים הרפואיים וההלכתיים הנוגעים לשאלה. הועדה נעזרה ביעוץ וחוות דעת של גדולי הרופאים בתחום זה בבתי החולים הדסה ושערי צדק בירושלים.

2. בתחילת עידן השתלות הלב (לפני 17 שנה) נפסק ע"י הגאון הרב משה פינשטיין זצ"ל והרה"ר [הרב הראשי] לישראל הגר"מ אונטרמן זצ"ל לאסור השתלת לב מדין רציחה כפולה של התורם והמושתל כאחד.

ב-10 השנים האחרונות חל שינוי יסודי בנתונים העובדתיים והרפואיים הנוגעים להשתלות לב כדלקמן:

א. הצלחת הניתוח אצל המושתל מגיעה לכ-80% של "חיי עולם" (הוותרות בחיים לפחות שנה לאחר ההשתלה), וכ-70% נשארים בחיים חמש שנים.

ב. ניתן כיום לקבוע באופן אמין ובטוח שהפסקת הנשימה של הנפטר היא סופית ובלתי ניתנת לחזרה.

ג. הובאו לפנינו עדויות שאף הגר"מ פינשטיין זצ"ל התיר בזמן האחרון ביצוע השתלת לב בארה"ב, וכן ידוע לנו על רבנים גדולים המיעצים לחולי לב לעבור השתלת לב.

3. מאחר והשאלה נוגעת לפיקוח נפש ממש, חובה עלינו להכריע בהלכה זו באופן ברור בבחינת יקוב הדין את ההר.

4. בהסתמך על יסודות הגמ' ביומא (פה) ופסק החת"ס חיו"ד סי' שלח, נקבע המות על פי ההלכה בהפסקת הנשימה (וראה שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ח"ג סי' קלב). לכן יש לוודא שהנשימה פסקה לחלוטין באופן שלא תחזור עוד. זאת ניתן לקבוע ע"י הוכחת הרס המוח כולו, כולל גזע המוח שהוא המפעיל את הנשימה העצמית באדם.

5. המקובל בעולם הרפואה שקביעה כני"ל (בסעיף 4) דורשת 5 תנאים:

א. ידיעה ברורה של סיבת הפגיעה.

ב. הפסקה מוחלטת של הנשימה הטבעית.

ג. הוכחות קליניות מפורטות שאכן גזע המוח הרוס.

ד. הוכחות אובייקטיביות על הרס גזע המוח באמצעות בדיקות מדעיות, כגון BAER.

ה. הוכחה שהפסקת הנשימה המוחלטת ואי פעילות גזע המוח נשארים בעינם למשך 12 שעות לפחות, תוך כדי טיפול מלא ומקובל.

6. לאחר שעיינו בהצעה לקביעת המוות כפי שהוצעה על ידי רופאי ביה"ח הדסה בירושלים בתאריך ח' בתמוז מ"ה [תשמ"ה] והוגשה לרה"ר בתאריך ה' בתשרי תשמ"ז, אנו מוצאים אותה כיכולה להיות מקובלת על פי ההלכה אם תתווסף לה בדיקה אובייקטיבית מדעית (BAER) של גזע המוח.

7. לאור האמור, הרבנות הראשית לישראל מוכנה להתיר השתלת לב (מנפגעי תאונה) במרכז הרפואי הדסה בירושלים בתנאים הבאים:

א. קיום כל התנאים לקביעת מותו של התורם כפי שאמור למעלה.

ב. שיתוף נציג הרבנות הראשית לישראל כחבר מלא בצוות הקובע את מותו של התורם. נציג זה ימונה על ידי משרד הבריאות מתוך רשימה שתוגש למשרד הבריאות ע"י הרה"ר, פעם בשנה.

ג. תינתן מראש הסכמה בכתב של התורם או משפחתו למתן תרומת הלב.

- ד. הקמת ועדת מעקב עליונה מטעם משרד הבריאות בשיתוף הרה"ר (REVIEW COMMITTEE) לבדיקת כל מקרי השתלות הלב בישראל.
- ה. משרד הבריאות יקבע בתקנות ארציות את כל הנהלים הנ"ל.
8. עד לקבלת התנאים המפורטים בסעיף 7 אין עדיין שום היתר לביצוע השתלות לב בישראל.
9. אם ינתן היתר עפ"י התנאים המפורטים בסעיף 7, אזי תוקם ועדת מעקב של הרבנות הראשית, שתפקידה לוודא מילוי מלא של תנאי ההיתר.